

χειρίστηκε δ ὁφελιμισμὸς γιὰ νὰ διαμορφώσει μιὰ πολὺ γενικὴ θεωρία γιὰ τὴν νομοθεσία καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ ποινικὴ δικονομία, τὴν θεωρία δηλαδὴ πὼς αὐτὰ ὅλα πρέπει νὰ τείνουν νὰ ἔξασφαλίζουνε τὴν μεγαλύτερη εὐτυχία γιὰ τὸ μεγαλύτερο ἀριθμὸ ἀνθρώπων. Ἡ ἔξήγηση τῶν γεγονότων μὲ κριτήριο τὴν ἐλεύθερη, τὴν ἀνεμπόδιστη ἐκδήλωση τῶν ἀναγκῶν χρησιμοποιήθηκε πραχτικὰ σὰ δραστικὴ προπαγάνδα γιὰ νὰ ἐνισχύσει ἕνα οἰκονομικὸ σύστημα ποὺ ὑποστήριξε τὴν κατάργηση τῶν τελωνειακῶν δασμῶν μ^ο ὅλα τὰ κατάλληλα μέσα, πολιτικὰ καὶ νομικά. Ἐπειδὴ πιστεύτηκε πὼς ἡ ὑποθετικὴ «δύναμη» ἔχει γενικὸ χαραχτήρα, κατάντησε νὰ θεωρηθεῖ περιττὸ νὰ παρακολουθοῦνται τὰ πραγματικὰ γεγονότα γιὰ νὰ ἐλέγχεται ἡ θεωρία. Ἀν τύχαινε νὰ συμβοῦνε πράματα ποὺ ἀνατρέπανε τὸ δόγμα, ἡ ἀσυνέπεια δὲ θάτανε λόγος νὰ ἔξεταστεῖ τὸ δόγμα, θάταν ὑπόδειξη ν^ο ἀποδοθεῖ ἡ ἀποτυχία σὲ εἰδικὲς αἰτίες γιὰ νὰ μὴ μειωθεῖ τὸ κύρος τῆς βασικῆς ἀρχῆς.

“Οταν δὲν ἔχουμε μπροστά μας παρὰ ἴδεες γενικές, μπροῦμε μὲ ἐπιχειρήματα νὰ τὶς ὑποστηρίξουμε ἢ νὰ τὶς καταπολεμήσουμε δίχως νὰ καταφύγουμε στὴν παρατήρηση. Τὰ ἐπιχειρήματα ἀποφεύγουνε τὸν κίντυνο νὰ καταντήσουνε κούφια λόγια, μόνο καὶ μόνο ἐπειδὴ ὑπάρχουν δρισμένες συναισθηματικὲς καταστάσεις συνυφασμένες μ^ο αὐτά. Τρούισμὸς εἶναι τὸ νὰ ποῦμε πὼς οἱ γενικὲς ἴδεες, ὅταν δὲ μποροῦνε νὰ ἐλεγχθοῦν ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῶν πραγματικῶν γεγονότων καὶ ν^ο ἀναθεωρηθοῦν, ἀνήκουνε στὴν περιοχὴ τῆς ὑποκειμενικῆς γνώμης. “Οταν λοιπὸν συγκρούονται οἱ γνῶμες, δίνεται ἀφορμὴ νὰ γίνει λογομαχία κι^ο δχι, δπως συμβαίνει τώρα μὲ τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες, νὰ τοποθετηθεῖ τὸ πρόβλημα καὶ νὰ γίνουνε νέες παρατηρήσεις. “Αν μποροῦμε ἀφοβία νὰ ὑποστηρίξουμε μιὰ δποιαδήποτε γενικὴ ἴδεα γιὰ ζητήματα πνευματικὰ καὶ γιὰ τὶς συνέπειές τους, αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ ἡ βασιλεία τῆς ὑποκειμενικῆς γνώμης, τῆς ἀσυμφωνίας καὶ τῆς σύγκρουσης εἶναι συνάρτηση τῆς ἀπουσίας μεθό-

δων γιὰ τὴν ἔρευνα, μεθόδων ποὺ φέρουνται στὸ φῶς νέα γεγονότα κ' ἔτσι βάνουνται τὸ θεμέλιο τῆς διμοφωνίας.

Τὰ κοινωνικὰ γεγονότα εἶναι σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις ἀρκετὰ σύνθετα. Γι' αὐτὸ εἶναι δύσκολο ν' ἀναπτύξουμε ἀποτελεσματικὲς μεθόδους γιὰ τὴν παρατήρηση, μεθόδους ποὺ νὰ γενικεύουνται τὴν συχέτιση τῶν γεγονότων. 'Ο κυρίαρχος τύπος θεωρίας προσθέτει κι' ἄλλη μιὰ δυσκολία: ἀχρηστεύει τὴν παρατήρηση, ἐχτὸς ἀν τὸ ἔνα ἢ τὸ ἄλλο αὐθαίρετα διαλεγμένο περιστατικὸ χρησιμεύει γιὰ ἐπιχείρημα στὴ λογομαχία. 'Η πρωταρχικὴ ἀνάγκη εἶναι νὰ διαμορφώσουμε γενικὲς ἰδέες. Πρῶτα πρῶτα νὰ προωθήσουμε τὴν ἀναζήτηση τῶν προβλημάτων, ν' ἀντιταχτοῦμε στὴν ἀποδοχὴ τῆς ἔτοιμης λύσης, ποὺ χάρη σ' αὐτὴ δὲν ὑπάρχουνται προβλήματα. Καὶ δεύτερο νὰ τὰ λύνουμε τὰ προβλήματα βγάνοντας γενικὰ συμπεράσματα κι' αὐτὰ τὰ συμπεράσματα νὰ ἐκφράζουν ἄλληλεπιδράσεις γεγονότων ποὺ παρατηρούνται κι' ἀναλυθήκανται.

Ξαναγυρίζω σὲ κείνη τὴν ἴδιαίτερη κοινωνικὴ φιλοσοφία ποὺ συνδέει μὲ τὶς βασικὲς προϋποθέσεις τῶν ἐλεύθερων καὶ δημοκρατικῶν θεσμῶν τὸ οἰκονομικὸ σύστημα ποὺ πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὴν προσπάθεια γιὰ τὸ κέρδος τὸ ἀτομικό. Δὲ χρειάζεται νὰ τὴν ἔξετάσουμε ὅπως τὴν ἔχουνται διατυπώσει οἱ "Αγγλοι φιλελεύθεροι ποὺ ὑποστηρίζουνται τὸ laissez faire. Γιατὶ οἱ προσπάθειες ποὺ γίνανται στὸν τόπο μας γιὰ νὰ ἐπιβληθεῖ κοινωνικὸς ἐλεγχός στὶς ἐπιχειρήσεις, ὅσο κι' ἀν τὴ δυσφημήσανται, προκαλέσανται τὴν ἀναζωγόνησή της σὲ μιὰ μορφὴ ἐξαιρετικὰ ἀπροσχημάτιστη. Δὲν ἔχει ἀνάγκη κάνεται νὰ προσυπογράψει ὅσα μέτρα ἐφαρμόζονται στὸν ἐλεγχό γιὰ νὰ καταλάβει πόσο εἶναι λαθεμένη αὐτὴ ἡ θεωρία, ποὺ ἀπάντουν της στηρίζονται οἱ συνθισμένες οἱ ἀντιρρήσεις σὲ τοῦτα τὰ μέτρα. Σιαμαῖο δίδυμο ἀδερφὸ τῆς δημοκρατίας τὸν θεωρεῖ τὸν καπιταλισμό, ποὺ στὴ μεγαλύτερη κλίμακα ποὺ μπορεῖ νὰ γίνεται, δίνει εὐκαιρίες ἐλεύθερης καὶ προσωπικῆς παραγωγῆς κι' ἀνταλλαγῆς τῶν ἀγαθῶν.

καὶ τῆς ἐργασίας. Γιατὶ δὲ καπιταλισμὸς σύμφωνα μὲ τὸν Ἰσχυρισμὸν τούτης τῆς φιλοσοφίας ταυτίζεται μὲ τὴν πρωτοβουλία, μὲ τὴν ἀνεξαρτησία, μὲ τὴν δυναμικότητα, καῖνες τὶς προσωπικὲς ἀρετὲς ποὺ εἶναι βασικὲς προϋποθέσεις τῶν ἐλεύθερων πολιτικῶν θεσμῶν. Γι. αὐτὸ—ἔτσι ὑποστηρίζεται—ἡ ἀναστολὴ ποὺ γίνεται στὴν ἐνέργεια αὐτονῶν τῶν προσωπικῶν ἀρετῶν μὲ τὴν κυβερνητικὴ ϕύθμιση τῶν ἐπιχειρήσεων εἶναι ταυτόχρονα χτύπημα ποὺ δίνεται στοὺς πραχτικοὺς καὶ ἡθικοὺς δρους τῆς δημοκρατικῆς διακυβέρνησης.

Ἐδῶ δὲ μὲν ἐνδιαφέρει πόσο ἀξίζουνται τὰ εἰδικὰ ἐπιχειρήματα ποὺ μεταχειρίζονται δποιοι θέλουνται νὰ ὑποστηρίζουνται ἢ νὰ κατηγορήσουνται τὰ μέτρα ποὺ ἐφαρμόζονται. Τὸ ζήτημα εἶναι πῶς δταν ἄκριτα ἀνατρέχουμε σὲ δρισμένα ὑποθετικὰ ἀνθρώπινα κίνητρα, δπως ἀς ποῦμε στὴν «πρωτοβουλία», στὴν «ἀνεξαρτησία», στὴν «ἐπιχειρηματικότητα», παίρνοντάς τα στὴν πλατιά τους ἔννοια, βάνουμε στὴ μπάντα τὴν ἀνάγκη νὰ παρατηροῦνται τὰ γεγονότα στὴ συγκεκριμένη τους μορφή. Ἀν παρατηροῦνται εἰδικὰ γεγονότα κι ὅταν παρατηροῦνται, ἡ ἐρμηνεία τους εἶναι προκαθορισμένη ἀντὶς νὰ βγαίνει ἀπὸ ὅτι παρατηροῦμε. Ὁταν τὰ ζητήματα τὰ ἐπίμαχα τὰ κρατᾶμε μέσα στὸ βασίλειο τῆς ὑποκειμενικῆς γνώμης, καλλιεργεῖ καὶ ἡ ἀντίθετη πλευρὰ τὴν τάση νὰ ἐπικαλεῖται ἀπόψεις ποῦνται κι ἀυτὲς γενικὲς κι ἄκριτες. Ἀρχίζει τότες μὰ συμπλοκὴ κατὰ μέτωπο. Ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ εἶναι κάτι ποὺ ὀνομάζεται «ἄτομισμὸς» κι ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν μεριὰ κάτι ποὺ λέγεται «σοσιαλισμός». Ἀν ἐξεταστοῦνται συγκεκριμένες συνθῆκες, θὲ ἀποκαλύψουν Ἰσως μερικὲς συνθῆκες εἰδικές. Κάτου ἀπὸ αὐτὲς τὶς εἰδικὲς συνθῆκες θὰ μπορούσανται νὰ φέρουνται καλὰ ἀποτελέσματα καὶ οἱ δυὸ μέθοδοι, αὐτὲς ποὺ ὑποδηλώνουν οἱ λέξεις ἀτομισμὸς καὶ σοσιαλισμός.

Ἡ λέξις ἐπιχειρηματικότητα, ποὺ ἔχει τιμητικὴ ἔννοια, εἶναι ἐξαιρετικὰ διδαχτική. Μᾶς δείχνει τὴν προσπάθεια τῶν ἀνθρώπων νὰ συνδέουνται τὶς μανοῦβρες τους μὲ

βασικὰ γνωρίσματα τῆς ἀνθρώπινης φύσης καὶ νὰ τὶς στηρίζουνε σ' αὐτά. Μὲ τὴ λέξη ἐπιχειρηματικότητα συγγενεύει ἡ λέξη «ἐπιχείρηση», ποὺ ἡ μόνη σωστή της σημασία εἰν^ο οὐδέτερη. «Ἐπιχειρῶ» πάει νὰ πεῖ καταπιάνομαι μὲ κάτι, ποὺ εἰν^ο ἐπιθυμητὸ ἡ ἀνεπιθύμητο ἀνάλογα μὲ τὰ πραγματικά του ἀποτελέσματα. Καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο πρέπει νὰ τὰ ἔξετάσουμε ἀπ' τὴν πραχτική τους πλευρά. Μὰ στὴ λέξη «ἐπιχειρηματικότητα» δίνεται ἡ ἔννοια μιᾶς ποθητῆς ἴδιότητας τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Κ^ο ἔτσι τὸ ζήτημα μεταφέρεται ἀπ' τὴν περιοχὴ τῆς παρατήρησης στὴ σφαίρα τῆς ψυχήσης μὲ τὴν προσθήκη μιᾶς θυμικῆς διάθεσης ἐγκωμιαστικῆς. Τὴν «ἐπιχειρηματικότητα»—ὅπως καὶ τὴν «πρωτοβουλία», ὅπως καὶ τὴν «ἔργατικότητα»—μπορεῖ κανένας νὰ τὴν ἀσκήσει γιὰ ἔνα σωρὸ σκοπούς. Τοῦτες οἱ λέξεις μπορεῖ νὰ χαραχτηρίζουνε τὶς πράξεις ἐνὸς Ἄλ Καπόνε ἢ τοὺς ἔκβιασμοὺς ἐνὸς ἔργατικοῦ σωματείου, ὅπως καὶ τὴ δράση μιᾶς χρήσιμης βιομηχανικῆς ἐπιχείρησης.

Μιλάω μὲ κάμποσες λεπτομέρειες γι' αὐτὸ τὸ εἰδικὸ θέμα, ἐπειδὴ μιᾶς δείχνει χτυπητὰ τὸ πῶς μετατρέπεται πρῶτα πρῶτα ἔνας τρόπος διαγωγῆς κοινωνικῆς σὲ μιὰ ψυχικὴ ἴδιότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ δεύτερο ἔνα ψυχοθετικὸ ζήτημα ψυχολογικὸ σὲ βάση ἀξιολόγησης—σὲ ζήτημα ἥθικό. Κοινωνικὰ προβλήματα δημιουργημένα ἀπὸ συνθῆκες ποὺ ἔχουνε σταθερὰ δρια τοπικὰ καὶ χρονικὰ—δρια ποὺ πρέπει νὰ τὰ καθορίζει ἡ παρατήρηση—γίνονται ζητήματα ἵκανὰ νὰ καθοριστοῦν ἀπόλυτα δίχως ν' ἀνάγονται σὲ συνθῆκες τοπικὲς καὶ χρονικές. ^ο Ετσι γίνονται ζητήματα γνώμης, ζητήματα ποὺ προκαλοῦνε συζητήσεις καὶ φιλονεικίες. Κ^ο ἐπειδὴ οἱ συζητήσεις καὶ οἱ φιλονεικίες κανένα πρόβλημα δὲ λύνουνε, στὸ τέλος χρησιμοποιεῖται ἡ βία σὰν τελειωτικὸς διαιτητής.

^ο Η ψεωρία γιὰ τὰ συστατικὰ τῆς ἀνθρώπινης φύσης ποὺ μεταχειριστήκαν οἱ ριζοσπάστες διανοούμενοι τῆς Μεγάλης Βρεττανίας γιὰ νὰ ψυστηρίζουνε τὴ λαϊκὴ διακυβέρνηση καὶ

τὴν ἔλευθερία, περιεῖχε κι' ἄλλα κίνητρα ἐξὸν ἀπ' τὰ συμφέροντα τὰ προσωπικά. Ὅποστήριξε κατηγορηματικὰ πώς ἀνάμεσα στὰ ἔμφυτα χαρίσματα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι καὶ ἡ ἴκανότητά του νὰ συμμετέχει ψυχικὰ στῶν ἄλλων τὰ κέρδη καὶ τὶς ζημιές, τὶς χαρὲς καὶ τοὺς καθημούς. Τὰ δυὸ συστατικά, τὸ προσωπικὸ συμφέρον καὶ ἡ συμπάθεια, ποῦναι ποιοτικὰ ἀντίθετα, συνδυαστήκαν ἀριστουργηματικὰ μέσα στὴν δλοκληρωμένη διδασκαλία καὶ πότε πότε συσχετιστήκαντα καθαρὰ καὶ ἔαστερα μὲ τὸ φυγοκεντρικὸ καὶ τὸ κεντρομόλο στοιχεῖο τῆς οὐράνιας μηχανικῆς τοῦ Νεοῦτον. Πιστεύτηκε πώς ἀπ' τὴν μιὰ μεριὰ τὸ προσωπικὸ συμφέρον κάνει ἀναγκαία τὴν θεωρία τῆς κρατικῆς καὶ κυβερνητικῆς ἐπέμβασης καὶ πώς ἀπ' τὴν ἄλλη τὴν μεριὰ ἡ συμπάθεια εἶναι τὸ στοιχεῖο ποὺ ρυθμίζει τὶς ἀμοιβαῖες σχέσεις τῶν ἀνθρώπων σύμφωνα μὲ τὶς ἰδιότητές τους τὶς ἀτομικές. Ἡ θεωρία δίδαξε πώς δὲν μεταρρυθμιστοῦν οἱ πολιτικοὶ θεσμοὶ ἔτσι ποὺ νὰ καταργήσουντες τὰ εἰδικὰ προνόμια καὶ τὸν ἀδικο φαβοριτισμό, ἡ συμπάθεια σὰν κίνητρο θάχει πολὺ πλατύτερο πεδίο γιὰ νὰ δράσει ἀποτελεσματικά, μὲ ἐπιτυχία. Γιατὶ οἱ κακοὶ θεσμοὶ εἰνὶ ἡ σπουδαιότερη αἰτία ποὺ κάνει τοὺς ἀνθρώπους νὰ βρίσκουντες προσωπικὴ ὠφέλεια σὲ πράξεις βλαβερὲς γιὰ τοὺς ἄλλους.

Ἄκομα πιὸ σημαντικὴ ἀπ' τὴν ἵδια τὴν θεωρία εἰνὶ ἡ ἀντίδραση ποὺ προκάλεσε. Γιατὶ ἡ «δργανικὴ ἴδεαλιστικὴ» φιλοσοφία ποὺ ἀναπτύχτηκε στὴ Γερμανία τὸ δέκατο ἔνατο αἰώνα ἀποτελεῖ σήμερα τὴν θεωρητικὴ βάση καὶ δικαίωση τοῦ δλοκληρωτισμοῦ. Νῆμα τῆς κι' ἀφετηρία τῆς ἦταν οἱ ἀδυναμίες πούχαν ὅσες διδασκαλίες βασίζαντες τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν ἡθικὴ θεωρητικὰ καὶ πραγτικὰ πάνου σὲ ὑποθετικὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Γιὰ νὸ ἀναπτύξουμε καλὰ τὴ μορφὴ καὶ τὴν ὑπόσταση τῆς ἀντίδρασης, θὰ μᾶς χρειαζόταντες νὰ μποῦμε σὲ θέματα ποὺ ἡ ἔξέτασή τους δὲ μπορεῖ νὰ γίνει χωρὶς νὰ μεταχειριστοῦμε τεχνικοὺς δρους. Ὁμως ἡ βάση τῆς ἀντίδρασης εἰνὶ ἀπλή.

Ἡ προσπάθεια νὰ στηριχτεῖ στὴν ἀνθρώπινη φύση τὸ κύ-

ρος τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἡθικῆς θεωρήθηκε ἡ πηγὴ τῆς ἀναρχίας, τῆς ἀκαταστασίας καὶ τῆς διαμάχης. Πιστεύτηκε πὼς εἶναι μιὰ προσπάθεια νὰ θεμελιωθοῦν οἱ κοινωνικοὶ θεσμοὶ καὶ οἱ προσωπικὲς σχέσεις στὸν ἄμμο, σ' ἐναν ἄμμο ποὺ δὲν ἔχει καμιὰ σταθερότητα, σ' ἐναν ἄμμο ποὺ ἀδιάκοπα μετατοπίζεται. Ὁ ξένος ἀπ' αὐτὸν οἱ φιλόσοφοι ποὺ διατυπώσανε τὴν νέα θεωρία ἦτανε διαμαρτυρόμενοι καὶ βόρειοι. Γι' αὐτὸν τὸ λόγο ἡ ἀντίδρασή τους δὲν τοὺς ἔσπρωξε νὰ ἐπιδιώξουνε νὰ γίνουνε δεχτὲς οἱ διδασκαλίες τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας σὰν προπύργιο ἐνάντια στὶς διαλυτικὲς τάσεις πούχουν οἱ ὑπερβολικὰ ἀτομιστικὲς ἴδεες καὶ πολιτικές.

Τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάστασην, μὲ τὶς ἀκρότητές της, διμόφωνα τὴν θεωρήσαν οἱ Γερμανοὶ στοχαστὲς λογικὴ συνέπεια τῆς ἀπόπειρας νὰ τοποθετηθεῖ ἡ ἔξουσία ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει περιορισμός. Πιστεύτηκε ὅτι σὲ μεγάλη κλίμακα ἀπόδειξε τὴν φυσικὴ ἀδυναμία τῆς βασικῆς ἀρχῆς. Τὸ πολὺ πολὺ ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ πεῖ κανένας γιὰ τούτη τὴν θεωρία εἶναι κεῖνο ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ πεῖ ὅποιος θάνθαλες νὰ συνηγορήσει γιὰ τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάσταση: πὼς βοήθησε τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ καταχρήσεις πούχανε γίνει μεγάλες. Σὰ θετικὴ καὶ γόνιμη ἀρχὴ ἦταν τραγικὴ πλάνη. Εἴπανε πὼς ἡ Διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου (ποὺ ἐκθέτει τῆς Ἐπανάστασης τὸ Πιστεύω) εἶναι περίληψη ἀπὸ διάφορες λαθεμένες διδασκαλίες, ἀπὸ κεῖνες ποὺ προκαλέσανε ὅσα κακὰ χαραχτηρίζουνε τὴν ἐποχή. Ὅπως εἴπαμε τώρα δά, δὲ προτεσταντισμὸς ἀρνήθηκε νὰ δεχτεῖ τὰ δόγματα τῆς Ἐκκλησίας γιὰ βάση τῆς κριτικῆς του καὶ τῶν θετικῶν μέτρων ποὺ πρότεινε. Ἡ τανε κι ὁ ἴδιος παραπολὺ βαθιὰ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὶς συνθῆκες πούχανε δημιουργήσει τὸν ἀτομισμό, κείνη τὴν τάση ποὺ τὸν ἔκανε νὰ ἐπαναστατεῖ. Ἡ ἔκταση ποὺ πῆρε τούτη ἡ ἐπιρροὴ ἔκανε κείνους ποὺ ἀντιπροσωπεύανε τὶς Ἑλληνομεσαιωνικὲς ἴδεες νὰ ἐπικρίνουνε τὸ κίνημα σὰν κίνημα ἔντονου «ὑποκειμενισμοῦ». Αὐτὸν τὸ κίνημα βρῆκε τρόπο νὰ «συμφι-

λιώσει» τὴν ἐλευθερία μὲ τὴν ἔξουσία, τὴν ἀτομικότητα μὲ τὸ νόμο, ὑψώνοντας ἓνα Ἀπόλυτο Ἔγώ, ἓναν Ἀπόλυτο Νοῦ, ἕνα Ἀπόλυτο Πνεῦμα, ποὺ τ' ἀνθρώπινα δῆτα σὰν ἀτομα εἶναι ἔκδηλώσεις του μερικὲς καὶ ποὺ ἐκδήλωσή του πιὸ «ἄληθινή», πιὸ πλέον, βούσκουμε στοὺς κοινωνικοὺς θεσμούς, στὸ κράτος καὶ στὴ διαδρομὴ τῆς ἴστορίας. Ἀφοῦ ἡ ἴστορία εἶναι τὸ ἀνώτατο δικαστήριο καὶ ἀφοῦ ἀντιπροσωπεύει τὴν πορεία τοῦ Ἀπόλυτου Πνεύματος, ἡ προσφυγὴ στὴ βίᾳ γιὰ νὰ λυθοῦν οἱ διαφορές ἀνάμεσα στὰ ἔθνη δὲν εἶναι «πραγματικὰ» προσφυγὴ στὴ βίᾳ, ἀντίθετα εἰν» ἡ λογικότητα τοῦ ἀπόλυτου νοῦ. Ἡ ἀτομιστικὴ κίνηση ἥτανε κίνηση μεταβατική, ἀναγκαία γιὰ νὰ κάνει τοὺς ἀνθρώπους ν' ἀναγνωρίσουνε δτὶ τὸ Πνεῦμα καὶ ἡ Προσωπικότητα εἶναι τὸ ἄλφα καὶ τὸ ὡμέγα στὴ σύσταση τῆς φύσης τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας. Ὁ δργανικὸς ἴδεαλισμὸς ὁ γερμανικὸς ἥτανε προορισμένος νὰ διαφυλάξει δτὶ ἥταν ἄληθινὸ σὲ τούτη τὴν κίνηση καὶ ταυτόχρονα νὰ πετάξει δλες τὶς πλάνες της καὶ δλους τοὺς κινδύνους της ὑψώνοντάς τη στὴ σφαίρα τοῦ Ἀπόλυτου Ἔγώ καὶ τοῦ Ἀπόλυτου Πνεύματος. Σὲ τούτη τὴν κίνηση πολλὰ πράματα εἶναι ζητήματα τεχνικά. Πολλὲς λεπτομέρειές της μποροῦμε νὰ τὶς ἔξηγήσουμε ἀν βασιστοῦμε σὲ εἰδικὰ πνευματικὰ γεγονότα. Μὰ ἡ ψυχὴ τῆς ψυχῆς της βρίσκεται στὴν ἀπόπειρά της νὰ βρεῖ μιὰ ἀνώτερη δικαίωση τῆς ἀτομικότητας, καὶ τῆς ἐλευθερίας, δπου αὐτὰ τὰ δυὸ συγχωνεύονται μὲ τὸ νόμο καὶ μὲ τὴν ἔξουσία, ποὺ πρέπει νὰ ἔχουνε λογικότητα μὰ καὶ εἶναι φανερώματα τοῦ Ἀπόλυτου Λόγου. Ὁ σύγχρονος δλοκληρωτισμὸς δὲ δυσκολεύεται νὰ βρεῖ πῶς τὸ πνεῦμα τῆς γερμανικῆς φυλῆς ἐνσαρκωμένο στὸ κράτος τὸ γερμανικὸ εἶναι γιὰ κάθε σκοπὸ κατάλληλο ὑποκατάστατο τοῦ ἔγελιανοῦ Ἀπόλυτου Πνεύματος.

«Ο Ρουσσώ τὶς περσότερες φορές, καὶ ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις σωστά, θεωρεῖται δὲ προφήτης καὶ δὲ πνευματικὸς γενάρχης τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Μὰ μιὰ εἰρωνεία ἀπὸ κεῖνες ποὺ γεμί-

ζουνε τὴν ἴστορία εἶναι κι' ὁ πατριὸς τῆς θεωρίας ποὺ ἐκφράστηκε στὴ Γερμανία μὲ πληρότητα. Μ° αὐτή του τὴν ἰδιότητα ἔγινε χρήσιμος ἔμμεσα ὡς ἔνα σημεῖο, ἐπειδὴ ἔκανε ἐπίθεση στὸν πολιτισμό. Ἡ ἐπίθεση τοῦ Ρουσσώ, ὅπως εἴπαμε παραπάνου, ἦτανε πρόκληση. Καὶ συνέπειά της ἦτανε νὰ ἔξυμνηθεῖ ὁ πολιτισμὸς σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἀνθρώπινη φύση. Μὰ εἶχε καὶ δράση θετική, ἀμεση, ὁ Ρουσσώ. Γιατὶ στὰ πολιτικά του συγγράμματα ὑπόστησε τὴ γνώμη ὅτι πηγὴ τῶν θεμιτῶν πολιτικῶν θεσμῶν εἶναι ἡ Κοινὴ Θέληση. "Οτι στὶς ἐνέργειες τῆς Κοινῆς Θέλησης ἡ ἐλευθερία κι' ὁ νόμος εἰν" ἔνα καὶ μόνο πράμα. Γιατὶ ἀναγκαστικὰ ἡ Κοινὴ Θέληση ἐνεργεῖ γιὰ τὸ Κοινὸ Καλό. "Ἐτσι λοιπὸν ἐνεργεῖ γιὰ τὸ «πραγματικό», τὸ ἀληθινὸ καλὸ τοῦ κάθε ἀτόμου.

"Αν τὰ ἄτομα ὑψώνουνε τὶς καθαρὰ προσωπικές τους ἐπιθυμίες ἐνάντια στὴ Γενικὴ Θέληση, εἶναι θεμιτὸ (πραγματικὰ ἀναγκαῖο) νὰ «τὰ ἐξαναγκάσουν νὰ εἰν" ἐλεύθερα». Ἡ πρόθεση τοῦ Ρουσσώ ἦτανε ν^ο ἀποτελέσει ἡ θεωρία του τὸ θεμέλιο τῶν θεσμῶν τῆς αὐτοδιοίκησης, τὸ θεμέλιο τῆς διακυβέρνησης ἀπὸ τὴν πλειοψηφία. Μὰ ἡ βάση τοῦ συλλογισμοῦ του χρησιμοποιήθηκε γιὰ ν^ο ἀποδειχτεῖ ὅτι ἡ Κοινή, δηλαδὴ ἡ Παγκόσμια, Θέληση καὶ Λογικὴ ἐνσάρκωνται στὸ ἐθνικὸ κράτος. Ἡ καλύτερή τους ἐνσάρκωση γίνεται σὲ κεῖνα τὰ κράτη ὅπου τὸ κύρος τοῦ νόμου, ἡ τάξη, ἡ πειθαρχία δὲν ἔχουν ἔξασθενήσει ἀπὸ τὶς αἰρετικὲς δημοκρατικὲς θεωρίες. Τούτη ἡ ἀποψη δημιουργησε στὴ Γερμανία ἐπιθετικὸ ἐθνικιστικὸ πνεῦμα. Αὐτὸ τὸ πνεῦμα ἀποτέλεσε τὸ ἔεκτίνημα γιὰ τὴ συστηματικὴ ὑποτίμηση τοῦ «ὑλιστικοῦ» γαλλικοῦ πολιτισμοῦ σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ γερμανικὴ κοινότης. Κ° ἡ ὑποτίμηση ἔξελιχτηκε ἀργότερα σὲ ἀποδοκιμασία τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν, σ^ο ὅποια χώρα κι' ἀνήκαρχουνε.

"Η σύντομη αὐτὴ περιγραφὴ τῆς ἀντίδρασης κατὰ τῆς ἀτομιστικῆς θεωρίας γιὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση δείχνει ποιὸ ἦτανε τὸ κύριο πρότυπο τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ. Μὰ φανερώνει καὶ τὴ

θλιβερή κατάσταση δύον βρίσκονται οι δημοκρατικές χῶρες. Τὸ γεγονός ὅτι χρησιμοποιήθηκε ἡ ἀτομιστικὴ θεωρία ἐδῶ καὶ ἔναν αἰώνα καὶ παραπάνου γιὰ νὰ δικαιώσει τὴν τοπικὴ αὐτοδιοίκηση καὶ ἔπειτα βιόθησε τὴν προώθηση τούτης τῆς ὑπόθεσης, δὲν τὴν κάνει τώρα αὐτὴ τῇ θεωρίᾳ ἀξιόπιστο ὄδηγὸ γιὰ τὴ δημοκρατικὴ δράση.⁹ Ωφέλιμό εἶναι νὰ διαβάζουμε σήμερα τὶς ἔντονες καὶ πικρές καταγγελίες τοῦ Καρλάϋλ κατὰ τῆς θεωρίας αὐτῆς, δπως ἡτανε διατυπωμένη τὸν καιρὸ ποὺ πρωτοπαρουσιάστηκε. Τὴν ἀπόπειρα νὰ θεμελιωθεῖ ἡ κρατικὴ ἔξουσία στὰ συμφέροντα τὰ προσωπικὰ τὴν κατηγόρησε ὁ Καρλάϋλ μὲ τὴν ἵδια μανία ποὺ κατηγόρησε καὶ τὴν προσπάθεια νὰ θεωρηθεῖ ἡ καλλιέργεια τῆς συμπάθειας βασικὴ προϋπόθεση τῆς ἡθικῆς τῶν ἀτόμων. Σύμφωνα μὲ αὐτὸν ἡ δεύτερη ἀπὸ τοῦτες τὶς δυὸ τάσεις εἶναι ἀχαλίνωτη αἰσθηματολογία καὶ ἡ πρώτη εἶναι «ἀναρχία μὲ τὸν ἀστυνομικὸ» — αὐτὸς ὁ τελευταῖος χρειάζεται γιὰ νὰ διατηρεῖ κάποια ἐπίφαση τάξης ἔξωτερης. Μέσα στὴ συνηγορία τοῦ Καρλάϋλ γιὰ τὴν πειθαρχία καὶ τὴν τάξη ὑπάρχει καὶ ἡ συνηγορία γιὰ ἡγεσία ἀπὸ πρόσωπα διαλεχτά.

Νά, πῶς μποροῦμε νὰ τὴν περιγράψουμε τὴν κατάντια τὴ σημερνή. Προϋπόθεση τῆς δημοκρατίας εἶναι¹⁰ ἡ πίστη πῶς οἱ κρατικοὶ θεσμοὶ καὶ ὁ νόμος πρέπει βασικὰ νὰ παίρνουν ὑπόψη τους τὴν ἀνθρώπινη φύση. "Εχουν ὑποχρέωση νὰ τῆς δίνουνε περσδερη ἐλευθερία ἀπὸ¹¹ ὅση τῆς δίνουν¹² ὅποιοι θεσμοὶ δὲν εἶναι δημοκρατικοί. "Απὸ τὴν ἀλλη τὴ μεριὰ κείνη ἡ νομολογικὴ καὶ ἡθικολογικὴ θεωρία ποὺ χρησίμεψε γιὰ νὰ δικαιωθεῖ τούτη ἡ ἐμπιστοσύνη στὴ φύση τὴν ἀνθρώπινη ἀποδείχτηκε λαθεμένη. Στὴ νομικὴ καὶ πολιτικὴ πλευρὰ τῆς θεωρίας αὐτῆς προστεθήκανε κατὰ τὸ διάστημα τοῦ δέκατου ἔνατου αἰώνα ἕνα σωρὸ ἰδέες καὶ πραχτικὲς ἐφαρμογὲς ποὺ δὲν εἶχανε τόσο νὰ κάνουνε μὲ τὴ δημοκρατία ὅσο μὲ κερδοσκοπικὲς ἐπιχειρήσεις. "Απὸ τὴν πλευρὰ τὴν ἡθικολογικὴ εἶχε τὴν τάση νὰ μεταχειρίζεται τὴ συγκίνηση γιὰ νὰ παρακινεῖ τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἐνεργοῦνε σύμφωνα μὲ τὸ

Χρυσὸς Κανόνα⁽¹⁾ ἀντὶς νὰ χρησιμοποιεῖ τὴν πειθαρχία καὶ τὴν ἔξουσία ποὺ ἔξασφαλίζει ἡ ἐνσωμάτωση τῶν δημοκρατικῶν Ἰδανικῶν σὸς δλες τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις. Ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχει ἡ κατάλληλη θεωρία γιὰ τὴν φύση τὴν ἀνθρώπινη καὶ γιὰ τὴν σχέση της πρὸς τὴν δημοκρατία, ἡ προσήλωση στοὺς δημοκρατικοὺς σκοποὺς καὶ στὶς δημοκρατικὲς μεθόδους κατάντησε νὰ γίνει ζήτημα παράδοσης καὶ συνήθειας—ἔξοχο πρόβλημα, διό τοῦτο αποτελέσματα, ἀν δμως γίνει ρουτίνα, εύχολα ὑπονομεύεται, δταν ἡ ἀλλαγὴ στὶς συνθῆκες ἀλλάζει τὶς ἄλλες συνήθειες.

Ἄν πῶς πὼς ἡ δημοκρατία χρειάζεται καινούργια ψυχολογία γιὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση, ψυχολογία κατάλληλη γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει τὶς μεγάλες τὶς ἀπαιτήσεις ποὺ προβάλλουν οἱ συνθῆκες οἱ ξένες κ° οἱ δικές μας, θὰ μοῦ ποῦνε πὼς αὐτὰ εἶναι θεωρίες ἀνεφάρμοστες. "Ἄν καταλάβουν δμως δτι θέλω νὰ πῶ πὼς ἡ δημοκρατία πάντα συμμάχησε μὲ τὴν ἀνθρωπιὰ καὶ μὲ τὴν ἐμπιστοσύνη στὶς δυνατότητες τῆς ἀνθρώπινης φύσης καὶ πὼς ἡ ἀνάγκη τῆς τωρινῆς στιγμῆς εἶναι νὰ τὴ διακηρύξουμε πάλι μὲ δύναμη τούτη τὴν πίστη μας, νὰ τὴν ἀναπτύξουμε σὲ ἴδεες ἐφαρμόσιμες, νὰ τὴν ἐκδηλώσουμε πραχτικὰ μὲ τὴ διαγωγή μας, αὐτὰ δλα δὲ θάναι τίποτ' ἄλλο παρὰ ἡ συνέχεια τῆς παράδοσης τῆς ἀμερικανικῆς. Γιατὶ ἡ πίστη στὸν «κοινὸ ἀνθρωπό» δὲν ἔχει νόημα, ἀν δὲν ἐκφράζει τὴν πίστη στὸ στενὸ καὶ ζωντανὸ σύνδεσμο τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς ἀνθρώπινης φύσης.

Δὲ μποροῦμε νὰ ξακολουθήσουμε νὰ ὑποστηρίξουμε πὼς ἡ ἀνθρώπινη φύση, δταν ἀφεθεῖ στὸν ἕαυτό της, δταν λευτερωθεῖ ἀπὸ τοὺς αὐθαιρετοὺς περιορισμοὺς τοὺς ἔξωτεροικούς, θὰ τείνει νὰ δημιουργήσει δημοκρατικοὺς θεσμοὺς ποὺ νὰ λειτουργοῦνε καλά. Τώρα εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ θέσουμε τὸ πρόβλημα ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά. Νὰ νιώσουμε πὼς δημοκρατία πάει νὰ πεῖ νὰ πιστεύεις πὼς ὁ πολιτισμὸς ὁ ἀνθρωπιστικὸς πρέπει νὰ κυ-

1. Σημ. μετ. Βλ. π. σελ. 23 στημ.

ριαρχήσει. Είν^τ ἀνάγκη ν^τ ἀναγνωρίσουμε μὲ εἰλικρίνεια καὶ μὲ εὐθύτητα πὼς ὁ σκοπὸς αὐτὸς είναι σκοπὸς ἡθικὸς—δπως ἀνήκει στὴν ἡθικὴν κάθε ἴδεα ποὺ ἀναφέρεται στὸ τί πρέπει νὰ γίνει.

“Οσο καὶ νὰ μᾶς φαίνεται παράξενο, ἡ δημοκρατία ἔχει ν^τ ἀντιμετρηθεῖ μὲ τὰ δλοκληρωτικὰ κράτη τοῦ φασιστικοῦ τύπου στὸ ἡθικὸ πεδίο, δπως καὶ μὲ τοὺς δλοκληρωτισμοὺς τῆς ἀριστερᾶς στὰ ζητήματα τὰ οἰκονομικά. Θὰ μπορέσουμε ἵσως νὰ τὴν ὑπερασπιστοῦμε τὴ δημοκρατία ἀπ^τ τὴ δεύτερη πλευρά, ἀν συχρίνουμε τὶς συνθῆκες ποὺ ἐπικρατοῦν ἀπ^τ τὴ μιὰ μεριὰ κι^τ ἀπ^τ τὴν ἄλλη, ἀφοῦ ἵσαμε σήμερα τουλάχιστο ἡ “Ενωση τῶν Σοσιαλιστικῶν Δημοκρατιῶν” δχι μόνο δὲ μᾶς «ξεπέρασε», ἀλλὰ μήτε καὶ μᾶς «ἔφτασε» στὰ ζητήματα τὰ ὑλικά. Μὰ γιὰ τὴν ἀμυνα κατὰ τοῦ ἄλλου τύπου τοῦ δλοκληρωτισμοῦ (ἵσως ἵσως τελικὰ καὶ κατὰ τοῦ μαρξιστικοῦ τύπου) είν^τ ἀπαραίτητο νὰ ξυπνήσουμε δριστικά, παληκαρίσια, δημιουργικά. Καὶ νὰ καταλάβουμε πόσο μεγάλη σπουδαιότητα ἔχει ἡ πίστη στὴ φύση τὴν ἀνθρώπινη γιὰ ν^τ ἀναπτυχθοῦν δλες οἱ πλευρὲς τοῦ πολιτισμοῦ μας: ἡ ἐπιστήμη, ἡ τέχνη, ἡ ἀγωγὴ καὶ ἡ θρησκεία, δπως καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ τὰ οἰκονομικά. Δὲν ἔχει σημασία πόσο είν^τ ὅμοιόμορφη καὶ σταθερὴ ἡ ἀνθρώπινη φύση θεωρητικά. Ἀλλάξανε τόσο οἱ συνθῆκες τῆς δράσης της ἀπ^τ τὸν καιρὸ ποὺ ἴδρυθησε στὸν τόπο μας τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα, ὥστε μόνοι τους οἱ κρατικοὶ θεσμοὶ δὲ μποροῦνε νὰ στηρίξουνε καὶ νὰ ἐκφράσουνε τὴ δημοκρατία. Μήτε καὶ μποροῦμε νάμαστε σίγουροι πὼς οἱ θεσμοὶ αὐτοὶ καὶ τὰ νομικά τους ἐπακόλουθα ἔχουνε πραγματικὰ δημοκρατικὸ χαρακτήρα στὴν ἐποχὴ τὴν τωρινή. Γιατὶ ἡ δημοκρατία ἐκδηλώνεται στῶν ἀνθρώπων τὶς ψυχικὲς διαθέσεις καὶ κρίνεται ἀπὸ τὶς συνέπειες ποὺ προκαλεῖ στὴ ζωή τους.

“Ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἀντίληψη ποὺ χαραχτηρίζει τὴ δημοκρατία ἔχει βαθιὰ ἀποτυπωθεῖ σ^τ δλους τοὺς κλάδους τοῦ πολιτισμοῦ, τόσο στὴν ἀγωγὴ, στὴν ἐπιστήμη καὶ στὴν τέχνη, στὴν

ήθική και στή θρησκεία, δσο και στή βιομηχανία και στήν πολιτική. Αύτὸ σώζει τὴ δημοκρατία ἀπὸ τὴν ἐπίκριση ποὺ δέχτηκε ἡ νουθεσία και ἡ ἡθικολογία. Γιατὶ ἡ δημοκρατία μᾶς λέει πὼς μᾶς χρειάζεται νὰ ἔξετάσουμε τὴν κάθε φάση τῆς ἀνθρώπινης δράσης γιὰ νὰ ἔξαριθσουμε τὸ ἀποτελέσματα ποὺ φέρνει στὶς δυνατότητες τῆς ἀνθρώπινης φύσης, στήν ἀπελευθέρωσή της, στήν ὠρίμανσή της, στήν καρποφορία της. Δὲ μᾶς λέει: «Ἐπανεξοπλιστεῖτε ἡθικὰ κιὸν δλα τὰ κοινωνικὰ προβλήματα θὰ λυθοῦν». Μᾶς λέει: «Βρέστε μὲ ποιὸ τρόπο λειτουργοῦν δλα τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ μας τοῦ τωρινοῦ καὶ ὑστερα φροντίστε νὰ τροποκοιοῦνται δταν πρέπει κιὸν δπου πρέπει, γιὰ νὰ μπορέσει ἡ δράση τους νὸ ἀποδεσμεύσει και νὰ πραγματοποιήσει τὶς δυνατότητες τῆς ἀνθρώπινης φύσης».

Συνηθίζανε κάποτε νὰ λένε (και δὲν ἔπεσε δλότελα ἡ μόδα αὐτουνοῦ τοῦ ἴσχυρισμοῦ) πὼς ἡ δημοκρατία εἰνὸν ἔνα ἀπὸ τὰ ὑποπροϊόντα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀφοῦ δὲ Χριστιανισμὸς διδάσκει τὴν ἀπέραντη ἀξία τῆς ἀτομικῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Μᾶς λένε τώρα μερικοὶ πὼς ἀφοῦ ἡ ἐπιστήμη ἀρνήθηκε τὴν δρθότητα τῆς πίστης στήν ψυχή, ἡ ἡθικὴ αὐτὴ βάση τῆς δημοκρατίας ἡ ὑποθετικὴ πρέπει νὰ μπεῖ στὴ μπάντα. Μᾶς λένε πὼς δὲν ὑπάρχουνε λόγοι νὰ προτιμήσουμε τὴ δημοκρατία ἀπὸ ἄλλους διακανονισμοὺς τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων, αὐτοὺς τοὺς λόγους θὰ τοὺς βροῦμε σὲ εἰδικὰ ἔξωτερικὰ πλεονεχτήματα ποὺ βιρραίνουνε στὴ ζυγαριὰ περσότερο ἀπὸ τὰ πλεονεχτήματα ἄλλων κοινωνιῶν συστημάτων. Ἀπὸ πολὺ διαφορετικὴ πηγὴ μᾶς λένε πὼς δὲ ξεπεσμὸς τοῦ παλιοῦ θεολογικοῦ δόγματος γιὰ τὴν ψυχὴ εἰνὸν ἔνας ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ ἔσβησε ἡ πίστη στὴ δημοκρατία. Τοῦτες οἱ δυὸ ἀπόψεις, ποὺ ἀποτελοῦνε δυὸ ἀντίθετους πόλους, κάνουνε πιὸ βαθὺ και πιὸ ἐπιταχτικὸ τὸ πρόβλημα ἀν ἔχουμε ἀρκετὰ σοβαροὺς λόγους νὰ πιστεύουμε στὶς δυνατότητες τῆς ἀνθρώπινης φύσης κιὸν δὲν μπορεῖ νὰ συνοδεύονται οἱ λόγοι αὐτοὶ ἀπὸ κείνη τὴ συγκίνηση κιὸν ἀπὸ κείνο τὸ ζῆλο ποὺ ξυπνούσανε κάποτε οἱ

ίδεες οι θρησκευτικές οι στηριγμένες στή θεολογία. Είναι πραγματικά ή ανθρώπινη φύση τόσο φτωχὸ πράμα ὥστε νὰ είναι παράλογη ή ίδεα πώς ἔχει δυνατότητες; Δὲ θ' ἀποκειραθῶ νὰ δώσω ἀπάντηση, μὰ τὴ λέξη πίστη ἐπίτηδες τὴ μεταχειρίστηκα. Γιατὶ στὸ κάτω κάτω τῆς γραφῆς ή δημοχρατία θὰ σταθεῖ ή θὰ πέσει μαζὶ μὲ τὴν πιθανότητα νὰ τὴ διατηρήσει τὴν πίστη καὶ νὰ τὴ δικαιώσει μὲ ἔργα.

"Ας πάρουμε γιὰ παράδειγμα τὴ μισαλλοδοξία. Τὸ συστηματικὸ μίσος κ" ή συστηματικὴ ὑποψία γιὰ κάθε ανθρώπινο σύνολο, «φυλή», αἵρεση, πολιτικὸ κόμμα, φανερώνει βαθιὰ οἰζωμένο σκεπτικισμὸ γιὰ τὶς ἀρετὲς τῆς ανθρώπινης φύσης. "Απὸ τὴν ἀποψη τῆς πίστης τῆς θρησκευτικῆς στῆς ανθρώπινης φύσης τὶς δυνατότητες τοῦτα τὰ συναισθήματα είναι βλασφημία. Μπορεῖ στὴν ἀρχὴ νὰ κατευθύνονται πρὸς ἓνα ιδιαίτερο σύνολο καὶ νὰ τροφοδοτοῦνται μὲ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ προβάλλονται γιὰ ν" ἀποδείξουν δτι αὐτὸ τὸ σύνολο δὲν ἀξίζει ἐμπιστοσύνη, σεβασμὸ καὶ πρεπούμενη μεταχείριση, ανθρώπινή. Μὰ ή ψυχικὴ διάθεση ποὺ ὑπάρχει πίσω ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα είναι διάθεση βαθιᾶς δυσπιστίας πρὸς τὴν ανθρώπινη φύση. Κ" ἔτσι τὸ μίσος κ" ή δυσπιστία ἀπλώνονται πέρος ἀπὸ τὸ ιδιαίτερο σύνολο, ὥσπου ὑπονομεύοντες τὴν πεποίθηση πώς κάθε ανθρώπινο σύνολο ἔχει βασικὰ κάθε δικαιώμα στὴν ἐκτίμηση, στὴν ἀναγνώριση. Κι" ἀν δίνεται ή ἐκτίμηση, δίνεται γιὰ λόγους εἰδικοὺς καὶ ἔξωτεροικούς, δταν ἀς ποῦμε αὐτὸ τὸ σύνολο ἔξυπηρετεῖ τὰ συμφέροντά μας ή τὶς φιλοδοξίες μας. Κανένα δέν δὲν ἔχει τόση δύναμη διαβρωτικὴ δση ἔχει ή μισαλλοδοξία ποὺ δείχνουμε σὲ ανθρώπους ἐπειδὴ ανήκουντες σ" ἓνα σύνολο πούχει ἓνα δρισμένο δνομα. "Η διαβρωτικὴ δύναμη μεγαλώνει ἀπὸ κεῖνο ποὺ τὴ θρέφει. Μιὰ στάση αντιανθρωπιστικὴ είναι τὸ ἀπαραίτητο γνώρισμα κάθε μορφῆς μισαλλοδοξίας. Κάθε κίνηση ποὺ ἀρχίζει μὲ τὴν ἀναμόχλευση τῆς ἔχθρας πρὸς ἓνα ανθρώπινο σύνολο, θὰ τοῦ ἀρνηθεῖ στὸ τέλος κάθε ανθρώπινη ιδιότητα.

Τὴ μισαλλοδοξία τὴν πῆρα γιὰ δεῖγμα τῆς στενῆς σχέσης ποὺ συνδέει τῆς δημοκρατίας τὸν προορισμὸ μὲ τὴν πίστη στὶς δυνατότητες τῆς ἀνθρώπινης φύσης κι' ὅχι γιὰ χάρη τούτης τῆς πίστης, ὅσο κι' ἂν εἴναι σπουδαία αὐτὴ καθεαυτή. Πόσες φορὲς ἡ παλιά μας ἡ ἀνεχτικότητα στάθηκε πραγματική; Καὶ πόσες φορὲς ἀνεχτήκαμε κάτι ποὺ δὲ μᾶς ἔρεσε, τὸ παραβλέψαμε, ἐπειδὴ θὰ μπαίναμε σὲ μπελάδες ἀνίσως δοκιμάζαμε νὰ τὸ ἄλλαξούμε; Γιατὶ ἔνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὴν ἀντίδραση κατὰ τῆς δημοκρατίας δὲν εἴναι καθὼς φαίνεται τίποτ' ἄλλο παρὰ ἡ ἀποκάλυψη κάποιας ἀδυναμίας ποὺ ὑπῆρχε ἀπὸ πρίν, ποὺ ήτανε κρυμμένη ἡ ποὺ δὲν τὴ βλέπανε οἱ ἕτοι μὲ τὴν ὅψη της τὴν ἀληθινή. Σίγουρα ἡ προκατάληψη ατὰ τῶν Νέγρων, τῶν Καθολικῶν καὶ τῶν Ἐβραίων δὲν εἴναι κάτι καινούργιο στὴ ζωή μας. Ἡ παρουσία της ἀνάμεσά μας εἴναι ἀδυναμία μας βασική. Είναι καὶ λαβὴ γιὰ τὴν κατηγορία πώς δὲ φερνόμαστε ἀλλιώτικα ἀπὸ τὴ ναζιστικὴ Γερμανία.

Ἡ μεγαλύτερη πραχτικὴ ἀσυνέπεια ποὺ μποροῦμε ν' ἀνακαλυψουμε ἀν ἔξετάσουμε τὸ συνηθισμένο τρόπο ποὺ σκεφτόμαστε ἔμεῖς, εἴναι ἵσως ἀσυνέπεια ἀνάμεσα στὴ δημοκρατικὴ μέθοδο ποὺ ἀκολουθοῦμε γιὰ νὰ σχηματίζουμε γνῶμες γιὰ τὰ ζητήματα τὰ πολιτικὰ καὶ στὶς μεθόδους ποὺ χρησιμοποιοῦμε γιὰ τὴ διαμόρφωση γνῶμης σὲ ἄλλα ζητήματα. Θεωρητικὰ ἡ μέθοδος ἡ δημοκρατικὴ είναι νὰ πείθονται οἱ ἀνθρώποι μὲ δημόσιες συζητήσεις ποὺ γίνονται ὅχι μονάχα στὴν αίθουσα τῆς Βουλῆς ἢ τῆς Γερουσίας, ἀλλὰ καὶ στὸν τύπο, στὶς ίδιαιτερες συνομιλίες καὶ στὶς δημόσιες συγκεντρώσεις. Τὸ ὅτι ἀντικαταστάθηκε τὸ σφαιρίδιο ἀπὸ τὸ ψηφοδέλτιο, ὃ βιούρδουλας ἀπὸ τὸ δικαίωμα ψήφου, φανερώνει τὴ θέληση ν' ἀντικαταστήσει ἡ συζήτηση τὸν καταναγκασμό. Αὐτὴ ἡ ἀντικατάσταση, μὲ δλα της τὰ ἐλαττώματα, μὲ δλη της τὴ μεροληπτικότητα στὸν καθορισμὸ τῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων, εἶχε τὸ ἀποτέλεσμα νὰ βάλει ὅρια στὶς κομματικὲς διαμάχες ἵσαμ' ἔνα βαθμὸ ποὺ θὰ ἥταν ἀπίστευτος ἐδῶ.

κ' ἔναν αἰώνα ἢ πιὸ πρόν. Ὁ Καρλάϋλ μὲ τὸ σατιρικό του ταλέντο μποροῦσε νὰ γελοιοποιεῖ τὴν Ἰδέα πὼς οἱ ἄνθρωποι, μιλώντας δὲ ἔνας στὸν ἄλλονε, μιλώντας δὲ ἔνας μπροστὰ στοὺς ἄλλους, καταφέροντες νὰ βρίσκουνε τὸ σωστὸ στὰ κοινωνικὰ ζητήματα παραπάνου ἀπ' ὅσο τὸ βρίσκουνε στὸν πυθαγόρειο πίνακα. Μὰ δὲν κατόρθωσε νὰ δεῖ πὼς ἀν οἱ ἄνθρωποι χρησιμοποιούσανε μαγκουζες γιὰ νὰ σακατεύουν ἢ νὰ σκοτώνουν ἀνθρώπους μὲ τὸ σκοπὸ νὰ βροῦνε πόσο κάνει ἔφτα φορὲς ἔφτα, θὰ εἶχανε σοβαροὺς λόγους νὰ καταφεύγουνε καὶ γιὰ τούτη ἀκόμα τὴν περίπτωση στὴ συζήτηση καὶ στὴν πειθώ. Ἡ βασικὴ ἀπάντηση εἶναι πὼς οἱ κοινωνικὲς «ἄληθειες» εἶναι τόσο ἄλλιωτικες ἀπ' τὶς ἄληθειες τὶς μαθηματικές, ὡστε ἥ δύοφωνία κ' ἥ δύμοιομορφία στὶς πεποιθήσεις τὶς σχετικὲς μὲ τὶς κοινωνικὲς ἄληθειες κατορθώνονται μονάχα ἀν ἔνας διχτάτορας ἔχει τὴν ἐξουσία νὰ πεῖ στοὺς ἄλλους τί νὰ πιστεύουνε ἢ νὰ λένε πὼς πιστεύουνε. Γιὰ νὰ ρυθμιστοῦνται συμφέροντα εἰν^ο ἀπαραίτητο νάχουνε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκδηλωθοῦνε μὲ τὸν προφορικὸ λόγο.

Ἡ πραγματικὴ δυσκολία εἶναι πὼς ὑπάρχει βαθὺ χάσμα ἀνάμεσα στὴ στάση ποὺ συνηθίζουμε νὰ τηροῦμε σχετικὰ μὲ τὴν πολιτικὴ καὶ στὴ στάση ποὺ ἔχουμε γι' ἄλλα ζητήματα. Ἰσχυριζόμαστε πὼς γιὰ τὴν πολιτικὴ στηριζόμαστε στὴ συζήτηση καὶ στὴν πειθώ. Κ' ἔπειτα βασικὰ βασιζόμαστε σ' ἄλλες μεθόδους γιὰ νὰ βγάνουμε συμπεράσματα σὲ ζητήματα ἥθικὰ καὶ θρησκευτικὰ καὶ σ' δ, τι ἄλλο εἴμαστε ἐξαρτημένοι ἀπὸ τὸ «κύρος» κάποιου προσώπου ἢ κάποιας διαδικασίας. Δὲν ἔχουμε ἀνάγκη νὰ ψάξουμε νὰ βροῦμε παραδείγματα σὲ θέματα θεολογικά. Στὸ σπίτι καὶ στὸ σχολεῖο, κείνα τὰ μέρη ὅπου ὑποθέτουμε πὼς διαμορφώνονται οἱ χαρακτῆρες, ἥ μέθοδος ἥ συνηθισμένη εἶναι νὰ λύνουμε τὰ ζητήματα, τὰ διανοητικὰ καὶ τὰ ἥθικά, καταφεύγοντας στὴν «αὐθεντία» τοῦ γονιοῦ ἢ τοῦ δάσκαλου ἢ τοῦ σχολικοῦ βιβλίου. Οἱ ίκανότητες ποὺ καλλιεργοῦνται κάτου ἀπὸ τέτοιους δρους ἔχουνε τόσο λίγη σχέση μὲ τὴ μέθοδο τὴ δημοκρατική,

ῶστε πάνου σὲ μιὰ κρίση μπορεῖ νὰ καταντήσουνε νὰ ἔνεργησουνε μὲ τρόπους δλότελα ἀντιδημοκρατικοὺς γιὰ ἀντιδημοκρατικοὺς σκοπούς. Ἔτσι ἀκριβῶς καὶ στὶς κοινωνίες τὶς ὄνομαστικὰ δημοκρατικές, ὅταν ὑψώνεται ἡ φωνὴ πὼς ὁ νόμος καὶ ἡ τάξη κινδυνεύουνε, γίνεται προσφυγὴ στὸν καταναγκασμὸν καὶ εὔκολα βρίσκονται δικαιολογίες γιὰ τὶς ἐλευθερίες τοῦ πολίτη που καταργοῦνται.

Δὲν εἰν^ο εὔκολο πράμα νὰ βρεθεῖ ἔξουσία κατάλληλη γιὰ νὰ ἔνεργει σύμφωνα μὲ τὴν χαραχτηριστικὴ ἀπαίτηση τῆς δημοκρατίας νὰ εἶναι τέτοιες οἱ συνθῆκες ὕστε νὰ καρποφοροῦν οἱ δυνατότητες τῆς ἀνθρώπινης φύσης. Καὶ ἐπειδὴ δὲν εἰν^ο εὔκολο πράμα, ὁ δημοκρατικὸς ὁ δρόμος εἰν^ο ὁ δρόμος ὁ δύσκολος. Εἰν^ο ὁ δρόμος που φορτώνει τὸ μεγαλύτερο βάρος τῆς εὐθύνης στοὺς πιὸ πολλοὺς ἀνθρώπους. Οἱ ἀναποδίες καὶ τὰ στραβοπατήματα συμβαίνουνε καὶ θὰ ξακολουθοῦνε νὰ συμβαίνουνται. Μὰ κεῖνο ποῦνται τῆς δημοκρατίας ἡ ἀδυναμία σὲ περιστάσεις εἰδικές, εἰν^ο ἡ δύναμή της στῆς ἀνθρώπινης ἴστορίας τὴν μακρόχρονη διαδρομή. Ἐπειδὴ ἵσα ἵσα τῆς δημοκρατικῆς ἐλευθερίας ἡ ὑπόθεση εἰν^ο ἡ ὑπόθεση τῆς πιὸ ἀρτιας πραγματοποίησης κάθε ἀνθρώπινης δυνατότητας, θὰ ἐπαναστατήσουνε κάποτε οἱ ἀνθρώπινες δυνατότητες, ὅταν καταπιέζονται καὶ καταπνίγονται. Καὶ θ^ο ἀπαιτήσουμε νὰ τοὺς δοθεῖ εὐκαιρία νὰ ἐκδηλωθοῦνε. Τὸν καιρὸν ἰδρυτῶν τῆς ἀμερικανικῆς δημοκρατίας οἱ δημοκρατικὲς διεκδικήσεις ἴσοδυναμούσανε μὲ ἀπαιτήσεις γιὰ δικαιοσύνη, γιὰ ἰσότητα καὶ γιὰ ἡθικότητα. Τῶν ἰδρυτῶν τὸ λεξιλόγιο δὲν τὰ πολυκαταφέρνουμε σήμερα νὰ τὸ μεταχειριζόμαστε σωστά. Τὶς σημασίες τῶν λέξεων που συνηθίζανε νὰ χρησιμοποιοῦν τὶς ἔχει ἔξοστρακίσει ἡ ἀλλαγὴ πούγινε στὶς γνώσεις. Μὰ δοσο κι^ο ἀν εἰν^ο ἀκατάλληλο γιὰ τὴν ἐποχή μας ἓνα μεγάλο μέρος ἀπ^ο τὴν γλώσσα τους, αὐτὸν που διαβεβαιώνανε κεῖνοι εἶναι πὼς οἱ θεσμοὶ τῆς αὐτοδιοίκησης εἶναι τὰ μέσα γιὰ νὰ ἔξασφαλίσει τὴν πιὸ ἀρτια πραγμάτωσή της ἡ ἀνθρώπινη φύση στὸ μεγαλύτερο ἀριθμὸ

προσώπων. Είναι σήμερα πολὺ πολύπλοκο πρόβλημα νὰ καθιορίσουμε ποιὲς εἶν^o οἱ προῦποθέσεις γιὰ τὶς μεθόδους τῆς αὐτοδιοίκησης. Γι' αὐτὸν ίσα ίσα τὸ λόγο, δσοι δὲν πάψανε νὰ πιστεύουνε στὴ δημοκρατία, ἔχουνε χρέος νὰ ξαναζωντανέψουνε καὶ νὰ διατηροῦνε πάντα δυνατὴ τὴν ἀρχική τους πεποίθηση στὸ βασικὰ ἡθικὸ χαρακτήρα τῆς δημοκρατίας. "Έχουμε προοδέψει ἀρκετὰ ὅστε νὰ μποροῦμε νὰ λέμε πὼς ἡ δημοκρατία είναι τρόπος ζωῆς. Μᾶς μένει ἀκόμα νὰ καταλάβουμε πὼς είναι τρόπος ζωῆς προσωπικῆς, τρόπος ποὺ μᾶς δίνει ἡθικὸ γνώμονα γιὰ τὴν προσωπική μας διαγωγή.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΗΣ: ΕΠ. ΚΑΙ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΥ ΠΡΟΒΟΛΗΣ